

פנינים משולחן רבינו הגאון

רבי אברהם גנחובסקי זללה"ה

חג הפסח תשפ"ד ❖ גליון תקע"ה

לע"נ הרבנית הצדקנית מרת אסתר הדסה בת הר"ר רפאל יונה זצ"ל

ענף ד' - פרי האדמה בליל הסדר
ענף ה' - תשבייתו
ענף ו' - הערות קצרות

ענף א' - בדיני ליל הסדר
ענף ב' - הטוב והמטיב בד' כוסות
ענף ג' - חיוב שיהא לו המצה

ענף א' - בדיני ליל הסדר

ב. יצא ידי שהחיינו על המצה

הנה להאמור דאשר גאלנו קאי רק על מצה ומרור, יתחדש דמכל מקום יצא ידי חובת שהחיינו על מצה ומרור.

ונפקא מינה דאם שכח שהחיינו ואמר אשר גאלנו, נהי דצריך לברך שהחיינו על הרגל, אך על המצה לא יתחייב שהחיינו, וממילא יוכל להמתין בשהחיינו גם לאחר המצה. [אלא איכא רק משום זריזין מקדימין למצוות].

אך יש לדון אם אשר גאלנו באמת יפטור המצה משהחיינו, דהרי הברכה דאשר גאלנו אינו סמוך לאכילתה וסח בדיבור באמצע. אך יש לדון אם באמת יש כאן הפסק או דילמא אינו הפסק דכל דסמוך סגי.

ג. היה חולה בעת הקידוש

עוד נפקא מינה אם בעת הקידוש חשב שלא יאכל מצה כי היה חולה ואחר כך בזמן ההגדה הבריא, דלהאמור לא נימא דחייב לברך שנית שהחיינו על המצה, אלא נימא דשהחיינו על המצה יצא באשר גאלנו.

ב. גדרי הסיבה

הנה קיימא לן (שולחן ערוך סי' תע"ב סע' ה') תלמיד אצל רבו אינו צריך הסיבה, אלא אם כן יתן לו רבו רשות. ובן אצל אביו צריך הסיבה דסתמא נותן לו רשות.

ויש לדון בכמה חקירות בגדרי הדין:

א. ליכא חיוב הסיבה

הנה בהאי דינא דתלמיד אצל רבו פטור מהסיבה, יש לדון האם הביאור דבאמת חייב בהסיבה, אלא הוה אנוס מכיון דאסור להסב מחמת כבוד רבו.

אך לכאורה אינו כן, דהרי שרי ליה לכתחילה לאכול אצל רבו אף כשהדבר שקול אצלו ויכול לאכול גם בבית, אלא על כרחך טעמא דבכהאי גוונא ליכא חיוב הסיבה. [וצריך לבאר הטעם].

ב. אינו יכול מחמת בריאותו

הנה יש לעיין במי שאינו יכול להסב מחמת בריאותו, כגון שהיה לו ניתוח ויש לו תפרים ואינו יכול להסב, אם נמי מתפרש דבכהאי גוונא אין חיוב הסיבה כלל, או דילמא נימא דיש חיוב הסיבה רק הוא אנוס. ונפקא מינה אם זה שיש לו תפרים יכול בקל לאכול אצל רבו, האם

א. אשר גאלנו ושהחיינו

הנה יש לדון במי ששכח לברך שהחיינו בקידוש בליל הסדר, וזוכר לאחר שגמר ההגדה, האם נימא דיצא ידי חובת שהחיינו, שהרי קאמר בברכת אשר גאלנו "והגיענו הלילה הזה לאכול בו מצה ומרור". [וכך כתב בתשובות ערוגת הבשם או"ח סי' קמ"ד].

אמנם לכאורה יש להוכיח שלא יצא ידי חובת שהחיינו, דהרי איתא בגמרא עירובין (מ' ב') תן חלק לשבעה, דקאי על ברכת שהחיינו בפסח דמברכינן כל שבעה, חזינן דאכתי חייב לברך שהחיינו אף שכבר אמר הגדה. [וכך הוכיח בתשובות אבני שהם סי' נ"ב בהגה"ה].

[ודוחק לומר דהגמרא בעירובין איירי דוקא במי שלא אמר ברכת אשר גאלנו, או בנתגייר בתוך הפסח, או דוקא בנשים. ובלאו הכי ליכא לאוקמא דוקא בנשים ונימא דפטורות מהגדה, דכבר כתב בברכי יוסף (סי' תע"ג סע' ט"ו) דמוכח בתוספות בסוכה (ל"ח א' ד"ה מי) דחייבות בהגדה].

וצריך ביאור אמאי באמת לא יצא ידי חובת שהחיינו בהא שבירך ברכת אשר גאלנו. [העירוני דכיון דאמר "והגיענו ללילה הזה" אם כן בירך רק על הלילה, נמצא דרק בלילה יהא פטור ולא למחרת. ויתיישב בזה הא דמתבאר בגמרא עירובין שם דברכת "אשר גאלנו" אינו פטור חובת שהחיינו. אמנם לפי זה אין הכי נמי בליל הסדר לא יברך שהחיינו].

ולכאורה יש לבאר דטעמא משום דבברכת אשר גאלנו מברך על מצה ומרור ולא על הזמן דהיום טוב. [נמצא דגם בליל הסדר אכתי יברך שהחיינו].

ויש לדון בסברא זו בכמה אנפי:

א. שהחיינו על בניית הסוכה

העירוני דהרי חזינן דאיכא דסברי דבבירך שהחיינו בעת בניית הסוכה, פטור משהחיינו על היום טוב.

[עיינין בביאור הלכה (סי' תרמ"א ד"ה אלא) דנסתפק בזה בפרי מגדים (שם אי"א ס"ק ב'), ובברכי יוסף (שם ס"ק א') העלה דהוא פלוגתת קמאי וספק ברכות לקולא. והנה לכאורה הא דמברך שהחיינו ביום הראשון הוא גם על הסוכה, משא"כ ביום טוב שני של גלויות, דאיתא בשולחן ערוך (סי' תרס"א סע' א') דמברך שהחיינו בקידוש, הרי כבר יצא ידי חובת שהחיינו על הסוכה, אם כן קאי שהחיינו רק על היום טוב. וצריך עיון אם כן אמאי בעי לברך ביום טוב שני על היום טוב, הרי כמו דשהחיינו שמברך על הסוכה לפני החג פטור שהחיינו על הזמן דהיום הראשון, אם כן נימא דהוא הדין שהחיינו דהיום הראשון דאזיל גם על הסוכה פטור מלברך על הזמן דיום השני].

חזינן דאע"פ דמברך שהחיינו על מצוות החג, מכל מקום יצא ידי חובת שהחיינו על עיקר החג. אך אולי יש לחלק דהכא גרע טפי דהרי ייחד דיבורו ואמר על מצה ומרור.

נאמר לו שילך לרבו וכך יגרום לעצמו פטור ולא יסתמך על אונס, כמו דכתב במגן אברהם (סי' י"ג ס"ק ח') דמי שאין לו חוטים לציצית חייב מדרבנן לפשוט הבגד כדי שיהא פטור ולא יהא אנוס.

והיה נלעני"ד טפי כהצד הראשון דליכא דין הסיבה כלל אך מכל מקום צריך ראייה.

ג. לא שמע שרבו מחל

עוד יש לעיין במי שרבו הרשה לו להסב והוא לא שמע זאת, ובכל זאת אכל מצה בלא הסיבה, מי אמרינן דיצא ידי חובתו כיון דלפי דעתו אסור לו להסב, או דילמא נימא דכיון דלפי האמת חייב בהסיבה, הוי כאוכל בלא הסיבה ולא יצא. וכן היה נלעני"ד טפי.

ד. הסיבה בלא כוונה

עוד יש לעיין להצד הנ"ל באות הקודם דכיון דלפי האמת חייב בהסיבה, הוי כאוכל בלא הסיבה ולא יצא, מעתה יש לדון עוד, במי שרבו נתן לו רשות להסב והוא לא שמע, ומכל מקום אירע שאכל בהסיבה, כגון שבשעה ששתה את היין פתאום נפל לצדו ונמצא שהוא מיסב.

מי אמרינן דצריך לחזור לשתות כיון שסבר שפטור מהסיבה נמצא דלא כוון בהסיבה לשם מצוה, או דילמא נימא דאין כאן מצוה אלא צורת האכילה והשתיה וזה שפיר הוה ליה. וכן היה נלעני"ד טפי.

ה. היאך האב יכול להקפיד

הנה בן אצל אביו חייב בהסיבה, משום דסתם אב מחיל ליקריה גבי בנו, אבל אם האב אינו מוחל אסור לבן להסב. [א"י"ה. עיין בחק יעקב סי' תע"ב ס"ק ט' דין אם אמרינן דבטלה דעת האב אצל כל אדם].

והקשה בקובץ הערות (למסכת יבמות סי' י"ז ס"ק ב') אמאי אסור לבן להסב, מאי שנא הסיבה מכל המצוות, דאפילו מצוה דרבנן אינה נדחית מפני כיבוד אב.

ותירץ בקובץ הערות דהסיבה הוי קלון לאביו, וזה לא הותר בשביל מצוה, ומשום הכי נפטר הבן מהסיבה. אך דן דאם כן היאך מועיל מחילת האב, הרי כתב בתשובות ריב"ש (סי' ר"ב) בשם הראב"ד דדוקא כיבוד אב ניתן למחילה ולא בזיונו.

אך להאמור יש לבאר דשפיר יכול האב להקפיד דהרי אין כאן ביטול מצוה אלא פטור.

ו. היסב מתוך יסורים

עוד יש לעיין במי שיש לו תפרים ובכל זאת היסב מתוך יסורים אם חשיבא הסיבה, או דילמא נימא דזה לא דרך חירות דהרי צריך לאכול כדרכו. ואם נימא כן הוא הדין בתלמיד אצל רבו והסב שלא ברשות.

ולעני"ד יותר נוטה כהצד הראשון דמהני ההסיבה דהרי מכל מקום היסב.

וכי תימא דיש להוכיח מהראב"י דאע"פ דסבירא ליה דבזמן הזה אין צריך להסב, מכל מקום אם היסב שפיר דמי, אך אינו ראייה, דיש לחלק דנהי דסובר הראב"י דבזמן הזה הוי דרך חירות גם בלא הסיבה אך אין ההסיבה מקלקלת. משא"כ בהסיבה מתוך יסורים או אצל רבו שלא ברשות נימא דהוה נגד הדרך החירות.

ג. כוס לא טבול בליל הסדר

הנה יש לדון ביש לו בליל פסח רק כוס אחת מזכוכית שנקנתה מעכו"ם ולא טבול, מה יעשה לענין מצוות ד' כוסות, דהרי אסור להשתמש בכוס שאינו טבול.

א. יש לו מקוה מים

הנה אם יש לו מים ואינם סרוחים, איתא לתקנתא דכתב ברמ"א (סי' שכ"ג סעי' ז') שימלאנו מים מן המקוה ועלתה לו טבילה, דשרינן משום דאינו נראה שרוצה להטביל אלא נראה שרוצה לדלות בו מים לצורכו.

ב. יש לו מים סרוחים

אם יש לו רק מים סרוחים, דבכהאי גוונא ליתא לתקנתא הנ"ל כיון דאין הדרך למלאות מים סרוחים, מכל מקום כתב בפרי מגדים (סי' תפ"ו במשב"ז) דשרי לטבול כדרכו במים סרוחים בליל פסח, ואע"ג

דאסור לטבול כלים ביום טוב, מכל מקום שרינן בשביל מצוות ד' כוסות. ויש לומר דהיינו משום דעיקר הדין דכלי עכו"ם מותר לטבול בשבת. [עיין שולחן ערוך סי' שכ"ג פס'].

ג. יקנה לנכרי באודייתא

אם אין לו מים כלל, לכאורה אין לו תקנתא להתיר הכלי. ושאלו שיעשה אודייתא שהכלי שייך לנכרי, ויעשה האודייתא עם שיור של שימוש.

ותירצו דזה הערמה ניכרת, והרי אף בהא דאיתא בשולחן ערוך (סי' שכ"ג סעי' ז') שיתן הכלי לנכרי במתנה ויחזור וישאלנו ממנו וכך אין צריך טבילה, מכל מקום מביא בפתיח תשובה (וי"ד סי' ק"כ ס"ק ט"ו) שיש לדון אם שרינן בשבת כיון דהוי כהערמה.

ד. להפקיר הכוס

וכי תימא דיכול להפקיר הכלי וכך יפטר מטבילה, אך כתב במהרי"ל דיסקין (קונטרס אחרון סי' ה' אות קל"ז) דהפקר אינו פוטר מטבילה.

ה. יכול להשתמש בלא טבילה

אלא כתב בפרי מגדים (שם) דאפשר דבכהאי גוונא שרי להשתמש בלא טבילה, דאתי עשה דרבנן דד' כוסות ודוחה לאיסור דרבנן דשימוש בכלי זכוכית בלא טבילה.

ולכאורה כוונתו דישתה רק רוב כוס, דהדין לכתחילה לשתות כל הכוס לא ידחה איסור. ויש לעיין היאך יכול לצמצם.

וכתב בפרי מגדים (שם) דהא דשרינן היינו דוקא בכגון כלי זכוכית דהוה רק מדרבנן, אבל בכלי מתכות דהוה מדאורייתא, אם כן אין להתיר לטבול ביום טוב.

אמנם בביאור הלכה (שם) נקט דאף בכלי מתכות, מדאורייתא איכא רק מצוות טבילה, אבל האיסור השתמשות הוה רק דרבנן. וזה דלא כהפרי מגדים. [ועוד עיין בשאגת אריה (סי' נ"ו) דנמי משמע כפרי מגדים דהוה דאורייתא].

ו. אין להשתמש בלא טבילה

תו כתב בפרי מגדים (שם) דיש לדחות, דאף אם אין לו מים, מכל מקום אין להשתמש בלא טבילה, דאין לומר בזה עשה דוחה לא תעשה, דאפשר דלא הוה בעידיניה, דעצם מלוי הכוס ביין הוה שימוש בכלי, אבל מצוות ארבע כוסות מקיים רק בהשתייה.

וציין בפרי מגדים דיש לעיין במגן אברהם (סי' תמ"ו ס"ק ב'), והיינו דכתב במגן אברהם (שם) בשם השל"ה, דאם מצא חמץ בפסח, יוציא החמץ על ידי עכו"ם, דאתי עשה דרבנן דתשביתו [דאיירי לאחר ביטול], ודחי לא תעשה דרבנן דאמירה לעכו"ם, ואע"ג דבשופר לא שרינן אמירה לעכו"ם, התם לא הוה בעידיניה, דבעידנא דמיעקר לאו לא מקיים עשה דתקיעה, משא"כ בחמץ הוה בעידיניה.

והקשה במגן אברהם על השל"ה, דהכי נמי בחמץ לא הוה בעידיניה, דאף על פי שנותנו לעכו"ם עדיין אינו מקיים העשה עד שיבערנו מן העולם. [אלא דן במגן אברהם שיטיל לים על ידי עכו"ם דהוה שבות דשבות].

מעתה זהו כוונת הפרי מגדים דהכא ההשתמשות בכוס לשתית היין נמי לא הוה בעידיניה, דהרי אינו מקיים מצוות ד' כוסות במלוי היין אלא רק אחר כך בהשתייה.

ושמעין מדברי המגן אברהם דבכהאי גוונא לא חשיב בעידיניה, וכעין זה מבואר בתוספות בבא בתרא (י"ג א' ד"ה כופין) דעשה דפרו ורבו אינו דוחה לא תעשה דלא יהיה קדש, דלא הוה בעידיניה, דמשעת העראה קא עקר ללאו ועשה דפרו ורבו לא מקיים עד גמר ביאה. [א"י"ה. היינו אע"פ דהמלוי או ההערה הוא הכנה להשתייה או גמר ביאה מכל מקום לא חשיב בעידיניה].

[אמנם בדברי השל"ה מבואר לא כך, דהוצאת החמץ הוה בעידיניה, ויש לבאר דכיון דאיירי בביטול, האיסור רק משום דשמא יבוא לאוכלו, וכיון דביד העכו"ם לא יבוא לאוכלו, נמצא דכבר קיים הביעור. אך ביד אפרים כתב דהוה שפיר בעידיניה משום דכך דרך העשייה. ותיקשי בתוספות בבא בתרא הנ"ל].

והנה מקשינן בגמרא בזבחים (צ"ז א') דעשה דאכילת פסח ידחה לא תעשה דשבירת עצם. ותיקשי דלא הוה בעידיניה. וכתב בפסקי תוספות (שם אות ס"ט) דאם אי אפשר בענין אחר הוה בעידיניה. אך מדברי תוספות בבבא בתרא הנ"ל שמעין לא כך].

נמצא דלינא, דאם יש לו כוס בלתי טבולה, ואינו יכול לטבול כיון

דאין לו מקוה, יבטל מצות ד' כוסות כיון דלא הוה בעידניה, וכדעת המגן אברהם דפליג על השל"ה.

ד. יין מצוי לפניו

הנה אמרינן בשולחן ערוך (סי' תע"ג סעי' ג') דאם רוצה לשתות בין כוס ראשון לשני, מותר רק לצורך גדול, דהרי יש לחשוש לדעת הכלבו דגם בין כוס ראשון לשני לא ישתה כדי שלא ישתכר וימנע מלעשות הסדר וקריאת ההגדה.

וכתב במשנה ברורה (שם ס"ק י"ג) דלדידן דמברכין על כל כוס וכוס, אם כן בלאו הכי אין לשתות בין הכוסות, דהרי אם ישתה יצטרך לברך שנית בורא פרי הגפן, והרי אם מברך נראה כמוסיף על הכוסות. אך כתב דאיכא תרי גווני דאף לדידן לא בעינן לברך שנית, חדא, אם היה דעתו בשעת ברכה לפטור על כל מה שיביאו לו אחר כך לשתות. שנית, אם היה היין לפניו בשעת כוס הראשונה.

ולכאורה מצאנו סתירה במשנה ברורה אם מהני הא שהיין מצוי לפניו בשעת כוס הראשונה:

א. האם מהני מצוי לפניו

הנה לחד גיסא חזינן במשנה ברורה דמהני, דאיתא בטור (סי' תע"ג) בשם הראב"ה, דבנידון הנ"ל בשותה יין בין כוס ראשון לשני, משכחת לה דלא צריך לברך עליו, באופן שבשעה ששתה כוס ראשון כוון לשתות בין הכוסות.

וכתב בשער הציון (שם ס"ק י"ח) דהוא הדין מהני לטור במצויין לפניו

ענף ב' - הטוב והמטיב בד' כוסות

ד. סתירה במשנה ברורה

הנה כתב בשער הציון (שם אות ג') בשם פרי מגדים, שאם טעם כוס אחד של הד' כוסות, ולא ערב לו היין, לכולי עלמא יכול לקחת מין אחר של יין לכוס שני, ולברך עליו ב' ברכות, בורא פרי הגפן והטוב והמטיב.

ותיקשי דלכאורה המשנה ברורה סותר עצמו, דהרי בשער הציון באות הקודם (שם אות ב') הביא לדברי בית יהודה דאם מברך שנית בורא פרי הגפן אינו מברך הטוב והמטיב.

ה. ביאור דברי המשנה ברורה

יש לבאר דברי המשנה ברורה, דהנה מנהיגנו כדעת הר"י (נכ"ד א' בדפי הר"י) והרמב"ם (פ"ח מהל' חמץ ומצה ה"ה) דמברכין על כל כוס וכוס, וביאר בר"י (שם) ב' טעמים אמאי מברכין על כל כוס, חדא, משום דכל כוס הוה מצוה בפני עצמה. תו, דהגדה והלל הוה היסח הדעת.

מעתה אם נימא דטעמא משום דכל כוס הוה מצוה בפני עצמה, אם כן אינו ענין לדברי הבית יהודה, דהרי יש לחלק, דדוקא התם דנמלך או שינה מקומו, אם כן הכוס השניה הוה ענין אחר, משא"כ הכא דחייב בברכה רק מחמת חשיבות המצוה, אם כן יש לומר דמברך גם הטוב והמטיב.

תו יש לומר דאף לטעם דהיסח הדעת, האי היסח הדעת לא הוה נמלך ממש, דהרי חזינן דחשיב קידוש במקום סעודה ולא אמרינן דהפסיק עם ההגדה בין הקידוש להסעודה, ועל כרחך דהוה הפסק רק לענין ברכה על ד' כוסות. ושפיר נימא דיכול לברך הטוב והמטיב.

[והנה בזכור לאברהם (אות ב', דף ז' ב' מדפי הספר) אייתי לישנא דכל דיש בורא פרי הגפן ליכא הטוב והמטיב. וצריך עיון].

ו. העולה מן האמור

מן האמור נלמד דהיכא דשותה ד' כוסות בליל הסדר ושינה היין, יש לברך הטוב והמטיב לאחר בורא פרי הגפן, והוא כשישתה אדם אחר עמו. דהרי כיון דפסק כן במשנה ברורה כדעת הפרי מגדים ודאי נקטינן הכי דמברך הטוב והמטיב בד' כוסות ודלא כערוך השולחן. אך כל זה היה נראה להלכה, אבל לענין מעשה צריך עדיין תלמוד.

ז. תערובת של ב' יינות

הנה כתב בשערי תשובה (סי' קע"ה ס"ק ב') דגם בתערובת של ב' יינות יש וחדש, אם טועם טעם יין החדש, מברך הטוב והמטיב.

הנה יש לדון בשותה ד' כוסות בליל הסדר ובאחת מהכוסות שינה היין, ושותה אדם אחר עמו, האם מברך הטוב והמטיב לאחר בורא פרי הגפן.

א. נמלך או שינה מקומו

הנה מביא הגרע"א (גלוין סי' קע"ה ס"ק ב') משו"ת בית יהודה (או"ח סי' ט"ט) דהיכא דנמלך או שינה מקומו, דחייב לברך שנית בורא פרי הגפן, אין לברך הטוב והמטיב, דכללא הוא דהיכי דמברך בורא פרי הגפן כגון בנמלך או בשינוי מקום, אינו מברך הטוב והמטיב, דבכהאי גוונא השתיה השניה הוא ענין חדש ואינו שייך ליין ששתו מקודם.

ובכף החיים (שם אות ז') הביא דהגנת ורדים (כלל א' סי' מ"ה) ופרי האדמה (ח"ד ג' א') פליגי, דבנמלך צריך לברך ב' ברכות, בורא פרי הגפן והטוב והמטיב. אבל בערוך השולחן (שם אות ב') ובזכור לאברהם (שם) כתבו דבאמת אין לברך הטוב והמטיב.

ב. כוס של ברכת המזון

כתב במגן אברהם (שם ריש הסימן) בכוס של ברכת המזון, אין צריך לברך הטוב והמטיב, דהא כבר אמר הטוב והמטיב בברכת המזון.

וכתב הגרע"א (שם, מובא בשער הציון שם אות ב') דאף בלא טעם המגן אברהם, אין לברך הטוב והמטיב, דהרי אינו שייך ליין שבתוך הסעודה, דהרי צריך לברך שנית בורא פרי הגפן, אם כן אין מברכין הטוב והמטיב. [וכך כתב בכף החיים (שם אות ה') דהא דהוצרך המגן אברהם לטעמו דיצא בהטוב והמטיב דברכת המזון, מפאת ספק הגנת ורדים, אבל באמת לדעת בית יהודה פשיטא דאין לברך].

ג. מעתה מהו לענין ד' כוסות

מעתה יש לעיין בד' כוסות, לפי מנהגנו דמברכין על כל כוס וכוס, אם כן התיינח לגנת ורדים יש לברך הטוב והמטיב, אבל לדעת בית יהודה היאך יברך, הרי כיון דמברכין שנית בורא פרי הגפן, אם כן אינו שייך ליין ששתו מקודם ואין מברכין הטוב והמטיב.

וכך ראיתי דכתב בערוך השולחן (שם ס"ק ח') דדבר פשוט דלמנהגנו אין לברך הטוב והמטיב.

[ובכף החיים (שם אות ד') הביא דבית יהודה (סי' נ"ה) סבירא ליה דמטעם אחר אין לברך הטוב והמטיב על ד' כוסות, דהרי מצות לאו ליהנות ניתנו. אך כתב בשם ערוך השולחן דאין להלכה כן].

מעשה יש להעיר דבשותה ד' כוסות בליל הסדר בתערוכת של ב' יינות, יש לזהר שיערב היין בכל הכוסות באותו היחס בקירוב, דאם לא כן יהא כאן הטוב והמטיב על הכוסות שלאחר הכוס הראשון.

[ואם שתה יין תחילה ואחר כך מיץ ענבים, לכאורה יש לברך הטוב והמטיב דסוף סוף הוה סוג אחר ואפשר דעדיף].

ח. מחזי קצת כמוסיף על הכוסות

יש להוסיף, דהנה מבואר במשנה ברורה (שם ס"ק ב') דבתוך הסעודה דליל הסדר, לא ישתה יין שיש לברך עליו הטוב והמטיב, כיון דמחזי קצת כמוסיף על הכוסות.

והנה יש לעיין בשותה פחות מכשיעור אם הוה מוסיף על הכוסות, והנה חזינן (משנה ברורה ס"י תע"ג ס"ק ד') בחל ליל ט"ו במוצאי שבת דאומר יקנה"ז, ואם שכח להבדיל, לא שרינן ליה להבדיל בין הכוסות דהוה מוסיף על הכוסות אע"פ שאינו מיסב. ואם כן הכי נמי נימא דאף השותה פחות מכשיעור הוה מוסיף על הכוסות. אך יש לחלק, דפחות מכשיעור קילא מבלא הסיבה ולא הוה מוסיף על הכוסות.

[והגאון בעל זכר טוב שליט"א נתן עצה להבדיל לפני הכרפס ולחלק הכוס לכמה אנשים וישתו כולם בכדי אכילת פרס, דשתיית כולם מצטרפת לשיעור, [כמבואר בשולחן ערוך ס"י רע"א סעי' י"ד, ועיין ביאור הלכה שם], וכך לא יהא מוסיף על הכוסות כיון שכל אחד שותה רק קצת. חזינן דנקט דבפחות מכשיעור ליכא מוסיף על הכוסות].

והנה אם נימא דמוסיף על הכוסות הוה דוקא ברביעית או רוב

רביעית, אם כן מוכרח דהטוב והמטיב ישנו דווקא בשותה רביעית או רוב רביעית, דאם לא כן אמאי כתב במשנה ברורה הנ"ל דלא ישתה בסעודה יין שיש לברך עליו הטוב והמטיב כיון דמחזי קצת כמוסיף על הכוסות, הרי מצי לשתות פחות מרוב רביעית דבהכאי גוונא מברך הטוב ומטיב אבל אין בזה משום מוסיף על הכוסות.

והנה כתב בכף החיים (סי' קע"ה ס"ק י') דלענין הטוב והמטיב צריך רביעית, וכן אייתי בדעת תורה (סי' קע"ה ס"ק א'), אמנם בקצות השולחן (סי' ס"א ס"ק ד') כתב דאין צריך רביעית.

ט. כמה שאלות בברכת הטוב והמטיב

אגב, נביא ג' שאלות בהאי ברכת הטוב והמטיב, חדא, נסתפקתי בשותה ג' מיני יינות והיתה דעתו כן מתחילה אם מברך ב' פעמים הטוב והמטיב, והרי בשחיינו סגי בפעם אחת. שנית, נשאלתי בשני מקום בין באופן דמספק לא מברכין, דיש לומר דלהגרע"א גם הטוב והמטיב לא יברך, דילמא הוה שני מקום, אך אם כן הוה תרתי דסתרי דמבטל ברכה. ומיהו בתוך הסעודה וחוזר יש לומר דלא חשיב שניו מקום מפאת ברכת המזון הפוסלת. וכל זה בחזון למקומו אבל בהולך למקום אחר הוי כנגמר היין דליכא הטוב והמטיב.

שלישית, איתא בשולחן ערוך (סי' קע"ה סעי' א') הביאו להם יין אחר, אינו מברך בורא פרי הגפן אבל מברך עליו הטוב והמטיב. וכתב במשנה ברורה (שם ס"ק ד') דדעת לחם חמודות דהיינו דוקא אם הביאו להם עתה יין מהמתקף, אבל אם מתחלה בשעת ברכת בורא פרי הגפן היה נמצא שתי יינות בביתו ודעתו לשתותם אלא שהיין השני לא היה מוכן לפניו על השלחן, הוה כמותו לפניו על השלחן דמי ואין צריך לברך ברכת הטוב. וכתב במשנה ברורה דספק ברכות להקל. אמנם כתב במשנה ברורה במקום אחר (שם ס"ק י"ד) דמברכין הטוב והמטיב אף בהבואו לפניו רק יש להדר שלא יהיו על השולחן. והדברים נראים סותרים.

ובספר שו"ת הלכות (שם ס"ק ב') העתיק רק למה שכתב בס"ק י"ד דמברכין, ובכף החיים (שם אות ט', ואות כ"ב) כתב כלחם חמודות דלא מברכין. ולענין דינא משמע עיקר דעת המשנה ברורה דמברכין. (כמו שכתב בס"ק י"ד).

ענף ג' - חיוב שיהא לו המצוה

אחר זה, ונחלקו בזה מהרי"ט (ניו"ד ח"ב סי' א' ד"ה ועל, הובא בשב שבעתא ש"א פ"א, וכתב ליישב בזה הא דבעינן קרא דספק ממזר שרי לרמב"ם, דאיירי בגוונא דיש ממזרת שנתערבה אם יכול לקחת שתייהן בזה אחר זה), וחי' דושי הרי"ם (תשובות ניו"ד סי' ט'). ואולי תליא ב' הנידונים דמצוות ואיסורין זה בזה.

[א"ה. היינו דגם באיסורין נימא דתליא האם אמרינן דעיקר האיסור זה לא לעבור על העבירה, והרי הכא בלוקח שניהם בזה אחר זה ודאי עבר על העבירה, או דילמא עיקר האיסור לעשות פעולה של עבירה, והרי כל פעולה בפני עצמה מותרת].

ב. לשתות כוס בתוך הסעודה

הנה אמרינן (משנה ברורה תע"ג ס"ק י"ג) דאם לא היסב בכוס ראשון, מותר לשתות שנית, דמותר להוסיף על הכוסות בין ראשון לשני, אך כיון דהמנהג לברך על כל כוס וכוס, אם אין דעתו לשתות בין הכוסות הוה היסח הדעת, אם כן צריך לברך שנית בורא פרי הגפן, ואז הוה מוסיף על הכוסות, ולכן לא ישתה שנית אלא יסמוך על הראב"ה דבזמן הזה לא בעינן הסיבה. [אמנם בכוס שלישיית לכולי עלמא יסמוך על הראב"ה דהתם אף באינו מברך אסור להוסיף על הכוסות].

ותיקשי הרי איכא תקנתא, דיכול לשתות שנית עבור כוס ראשון באמצע הסעודה, וכי תימא דבעינן שכוס הראשון יהא סמוך לקידוש, אך הרי פליגי בית יוסף ופרי חדש בדינא דד' כוסות מהו אם לא אמר על הכוס מה שתקנו, [מגן שנזדמן לו יין רק לאחר גמר הסדר], דעת פרי חדש (סוף סי' תפ"ד) דמקום הכוס מעכב גם בדיעבד, וכל שאינה כוס של קידוש או הגדה או ברכת המזון או הלל אינה כוס, אך דעת הבית יוסף (שם ד"ה וכתב אדוני) דבדיעבד יצא ידי חובתו.

מעשה תליא בספיקא הנ"ל דאבני נזר, דהרי לחד גיסא, להצד דחיוב הפעולה של מצוה הוא על מנת שיהא לו המצוה, יש לחייבו לשתות בסעודה, דהרי אם ישתה יהא ספק ספיקא שיצא ידי חובתו, דילמא כראב"ה דלא בעינן הסיבה, ודילמא כבית יוסף דיוצא ידי חובת ד' כוסות גם שלא במקומם.

אך לאידך גיסא, להצד דחיוב הפעולה של המצוה משום חיוב גוף עשיית המצוה, הרי אי אפשר לחייבו לשתות, דיש ספק ספיקא לפטור, דילמא כראב"ה דיצא גם בלא הסיבה, ודילמא כפרי חדש דאינו חייב לשתות שלא במקומו דלא יצא בו ידי חובתו.

אך מכל מקום אינו מעלה ארוכה דמשמע במשנה ברורה (ביאור הלכה

חיוב שיהא לו המצוה

הנה דן באבני נזר (או"ח סי' תמ"א) במי שספק אם חייב מצוה דאורייתא, כגון באכל מצה וספק אם אכל כזית, ועכשיו יש לו מצה ספק לשמה, האם מחייבין ליה לאכול הספק מצה.

וצדדי הספק, מי אמרינן דחייב, דהרי בזה שאוכלו יהא השתא פטור מכח ספק ספיקא, דדילמא היה כזית ואם תמצי לומר דלא היה כזית דילמא השתא המצה שמורה לשמה.

או דילמא לא מחייבין ליה לאכול, דהרי אי אפשר לחייבו למיעבד מעשה דיש ספק ספיקא לפטור, דדילמא כבר יצא, ואם תמצי לומר שלא יצא, דילמא הוה מצה שאינה שמורה.

ושורש הספק, האם חיוב הפעולה של מצוה הוא על מנת שיהא לו המצוה, או דילמא חיוב הפעולה משום חיוב גוף עשיית המצוה.

[ונביא כמה נידונים בהאי חקירה. באות א', כמה נפקותות בהחקירה. באות ב', נפקא מינה לענין לשתות כוס בתוך הסעודה. באות ג', בבין השמשות נזדמן לו ודאי].

א. כמה נפקותות בחקירה הנ"ל

א. האם יקח אתרוג השלישי

הנה בספק זה תליא נמי אתרוג שנתערב ב' לימונים, ונימא דלא בטל ברוב, ולקח הפרי הראשון ובוה אמרינן כל דפריש דהוי לימון, [דהוי קבוע שאינו ניכר דמן התורה אמרינן כל דפירש], והחזירו ולקח השני וגם בזה אמרינן כל דפריש.

מעשה האם מחייבין ליה ליקח השלישי דאז יהא ממה נפשך שיצא ידי המצוה, דהרי לקח כל השלש, או דילמא נימא דעל הפרי השלישי נמי יש כל דפריש ולמה יקחנו. ותליא בחקירה הנ"ל.

ב. האם יקח תרוייהו

כמו כן תליא באופן שחפץ הראשון ודאי אינו כשר למצוה מפאת חזקה קמייתא, וחפץ השני נמי אינו כשר מפאת חזקה קמייתא, אבל ידענו שאחד מהם השתנה, האם חייב לקחת תרוייהו בזה אחר זה.

ג. לדון כך גם לענין איסורים

הנה גם באיסורין יש למידן הכי, באופן שהראשון יש לו היתר בפני עצמה וגם השני יש לו היתר בפני עצמה, האם שרי ליקח כל אחד בזה

סי' תע"ב ד"ה שלא) דנקט לעיקר כהבית יוסף. וכך כתב בחידושי רבינו דוד (פסחים ק"ח ב' ד"ה שתאן בבת אחת).

ג. בבין השמשות נזדמן לו ודאי

הנה נפקא מינה נמי בנידון האבני נזר, ביום הראשון של סוכות, ונטל ספק אתרוג, ואחר כך בבין השמשות של סוף היום נזדמן לו ודאי אתרוג.

מי אמרינן דאינו חייב ליטלו, דהרי ליכא חיוב על מעשה הנטילה דהרי פטור ממנו מכח ספק ספיקא, או דילמא חייב ליטלו, דכך ייצא ידי חובתו מכח ספק ספיקא.
יש לדון בזה בכמה נידונים:

א. ספק ספיקא בתרי גופא

הנה האמור היינו אם נימא דבתרי גופא בזה אחר זה אמרינן ספק ספיקא, וכמו דחזינן דסבירא ליה להגרע"א (גליון סי' קפ"ד) בספק בירך ברכת המזון יכול לצאת מאשה, דאיכא ספק ספיקא, ספק שכבר בירך בעצמו, וספק אם אשה יכולה להוציאו. [והנה משמע לכאורה מהגרע"א דחייב לעשות הכי ואם כן מבואר כחד צד דאבני נזר]. ולהאמור דאמרינן ספק ספיקא בתרי גופא, אם כן בנטל ספק אתרוג, ואחר כל נזדמן לו עוד ספק אתרוג, אף אם נימא דפטור ליקח שנית הספק אתרוג, אבל אם בכל זאת לקח שנית ספק אתרוג, ואחר כך נזדמן לו ודאי אתרוג, יהא פטור מלקחת הודאי, דהא כבר יצא ידי חובתו מכח ספק ספיקא, ואמרינן ספק ספיקא גם ב' אתרוגים שנטלם בזה אחר זה. [אבל זה פשיטא שאם לא לקח ספק אתרוג פעם שנית, חייב לקחת הודאי].

ב. פטור בבין השמשות בחיוב דרבנן

הנה במצוות דרבנן, כגון ב' מיניים בחול המועד, או שופר ביום טוב שני של גלויות, ולא קיים המצוה, והגיע בין השמשות דסוף היום, פטרינן ליה (עיין משנה ברורה סי' תרנ"ב ס"ק ב').

ותיקשי אמאי אינו חייב לקיים המצוה בבין השמשות, הרי לאחר שמקיים המצוה בבין השמשות יהא פטור, דספק דרבנן לקולא, [למאי דמוכח דספיקא דרבנן לקולא אינו הפקעה שפטור אלא תולין לקולא כחד הפטור].

אלא חזינן כחד צד דאבני נזר, דחיוב הפעולה משום חיוב גוף עשיית המצוה, והרי כיון דספק דרבנן לקולא, אינו חייב בעשיית המצוה, אע"פ שאם יעשהו יהא לו הקיום מצוה. [והרי לכאורה נידון אבני נזר בספק

ענף ד' - פרי האדמה בליל הסדר

עליו, דהלתן אינו מחמת הסעודה, ואמירת ההגדה הוי הפסק בין הכרפס לסעודה.

אם כן מספיקא דדינא אינו יכול לאכול הלפתן, דשמא הלכה כתוספות דחייב לברך עליו, אבל אינו יכול לברך עליו דשמא הלכה כרשב"ם דלא בעי ברכה.

ב. ביאור בדעת הגר"א

הנה הגר"א (סי' תע"ג סע' ו') הכריע דברכת הכרפס אינו פטור המרור, והא דמרור אינו צריך ברכה משום דהוה מחמת הסעודה, והוכיח כך, דהרי חזינן דמברכינן על כל כוס וכוס. מעתה לענין הלפתן דאינו בא מחמת הסעודה חייב לברך.

[וראייתו שכתבו לא כך, דיכול לאכול לפתן ולא לברך עליו, דנקטינן כרשב"ם דהגדה לא הוי הפסק וברכת הכרפס פטור את המרור, אם כן ברכת הכרפס פטור גם את הלפתן. עיין תשובות באר שריים ח"ג סי' כ"ג אות ד'].
א. הטעם משום הפסק

הנה הקשה בביאור הלכה (סי' תע"ג סע' ו') על דברי הגר"א, דיש לדחות דטעמא דמברכינן על כל כוס, אינו מפאת דהגדה הוה הפסק, אלא מפאת מצוות חלוקות, אם כן שפיר יש לומר דכרפס מוציא המרור. ובפשוטו יש ליישב דברי הגר"א, דנקט דהטעם דמברכינן על כל כוס היינו רק משום דהגדה הוי הפסק, ולא משום מצוות חלוקות, ולכן

ספיקא בדאורייתא דמי לנידון הנ"ל בספק אחד דרבנן].
יש לחלק, דבבין השמשות גרע, דהשתא הגברא רק ספק מחוייב, משא"כ התם בספק ספיקא בדאורייתא, הספק השני הוא בקיום המצוה. ולא אדע אם הדחיה נכונה.

אלא עכ"פ יהא הנידון בטומטום ביום הראשון של סוכות, אם חייב לקחת אתרוג בבין השמשות של סוף היום, דאיכא ספק ספיקא לפטור, והתם נמי ספק אחד הוה בגברא, מעתה האם זה דמי להך דאבני נזר, וזה איכא למיפשטא מהך דאתרוג בחול המועד דפטור בבין השמשות של סוף היום. ולא אדעה.

ג. חידוש נוסף באבני נזר

הנה אמרינן (ראש השנה כ"ט א', ופירש רש"י שם) טומטום אינו מוציא טומטום בתקיעת שופר, דשמא התוקע הוא נקבה והשומע הוא זכר.

ותיקשי אמאי אינו מוציא, הא לאידך גיסא איכא גם ספק ספיקא לקולא, דילמא המשמיע איש, ואף אם הוא אשה, דילמא גם השומע הוה אשה ופטורה.

ותירץ באבני נזר (שם) דלהאמור אינו מחוייב לעשות כן, דהרי נהי דלאחר מכאן יש ספק ספיקא לקולא, אבל אי אפשר לחייבו כיון דאיכא גם ספק ספיקא לחומרא ולא יצא ידי חובתו, מעתה מחדש האבני נזר, דאף אם תקע לא יצא, דכל שאינו מחוייב לעשות באופן זה הוה אינו בר חיובא, והרי זה כאכל מצה בעת שהיה שוטה.

והנה כתב הגרע"א (גליון או"ח סי' תפ"ד) דהיכא דמסופק בברכת המזון ושמע מאשה יצא מכח ספק ספיקא.

[וצריך עיון דהגרע"א הסכים בתשובות (קמא סי' ז') לתירוץ הרא"ם בטומטום דבתרי גופי לא אמרינן ספק ספיקא, אם כן אמאי כתב הכא דאיש ששמע מאשה יצא מכח ספק ספיקא, הא הוה ספק ספיקא בתרי גופי, ואולי נימא דהכא דאיירי בספיקא דדינא שאני, דטעמא דתרי גופי דכבר נחלט הדין וזה יש לומר דלא שייך בספיקא דדינא, עיין בדור"ח ריש ברכות, אך עדיין לא נתיישב דהרי הגרע"א איירי בסי' קפ"ב באופן שהספק הראשון הוה ספק במציאות, ואם נחלט דינו מאי יחני דהספק השני הוה ספיקא דדינא].

חזינן מדברי הגרע"א דפליג על חידוש השני דאבני נזר, דהרי מבואר מדבריו דאף אם פטור מלעשות כן, דהרי איכא גם ספק ספיקא לפוטרו, מכל מקום אם עשה כך קיים מצוה ולא אמרינן דאינו בר חיובא. אבל לענין חידוש הראשון של האבני נזר דבכהאי גוונא פטור מלעשות כן, בזה ליכא ראייה מדברי הגרע"א הנ"ל דלא כן.

תו חזינן דלא כחידוש השני דאבני נזר, דהרי בספק דרבנן יכול לצאת מחבירו, ואם נימא כאבני נזר מה הועיל בזה, הא אינו בר חיובא.

הכריח דברכת הכרפס אינו פוטר המרור מחמת הפסק, ועל כרחך
מרור הוה מחמת הסעודה. אם כן לענין נידון דידן הלפתן חייב בברכה.

ב. מצות חלוקות גם בכרפס ומרור

אמנם בביאור הלכה כתב ליישב דברי הגר"א באופן אחר, דסבירא
ליה להגר"א דגם לטעמא דמצות חלוקות, הכרפס לא יכול לפטור
המרור, דגם בזה נימא מצות חלוקות, ולכן הכריע הגר"א דהמרור הוה
מחמת הסעודה. [א"ה. מעתה לפי דברי הביאור הלכה אין הכרח בדעת הגר"א
דאיכא היסח הדעת, ושפיר נימא דהלפתן נפטר מברכה].

ג. לאור דברי הביאור הלכה

הנה לאור דברי הביאור הלכה בדעת הגר"א דמרור שבא מחמת
הסעודה פטור מברכה אף דהוה מצות חלוקות, נמצא דהשוותה ד'
כוסות ושותה כוס אחת מהם בתוך הסעודה, [דיצא בדיעבד לדעת הבית יוסף
סי' תפ"ד דמקום הכוס אינו מעכב], יהא פטור מברכה על הכוס היכא דהוה
מחמת הסעודה כגון בחמר מדינה, דבבא מחמת הסעודה לא מהני
טעמא דמצוות חלוקות.

עוד נמצא דמי שאין לו מצה ואוכל כרפס ומרור בלא מצה יצטרך
לברך על המרור מפאת מצות חלוקות.

[אך היה מקום לבאר דעת הגר"א דלא כהביאור הלכה, דסבירא ליה דרק בכוסות אמרינן
מצות חלוקות אבל לא לענין כרפס ומרור. ועיין מה שהבאנו לבאר בזה בגליון חג הפסח
תשע"ה בענין ליל הסדר].

ג. לכוון בכרפס שלא יפטור המרור

הנה יש לדון עוד, שיכוון בהברכה על כרפס שלא להוציא הלפתן,
ואז נימא דלכולי עלמא יכול לברך על הלפתן בורא פרי האדמה.

א. מהני רק לפרי חדש

הנה יש לעיין באופן שמברך על פרי, ודעתו לאכול כמה פירות, האם
יכול לכוון בדעתו שתחול הברכה רק על פרי אחד, וחולקים בזה פרי
חדש ותבואות שור, דבפרי חדש (ויד"ד סי' י"ט ס"ק ח') מבואר דיכול למיעבד
הכי, [במקום שאין בעיה דברכה שאינה צריכה], אך בתבואות שור (שם ס"ק י"ז)
מבואר דלא מצי למיעבד הכי, שהרי הברכה חלה ממילא על כל מה
שבדעתו לאכול.

מעתה לדעת הפרי חדש יש עצה שיוכל לאכול הלפתן, והיינו שיכוון
בכרפס לפטור רק המרור ולא הלפתן, ואע"פ שבדעתו לאכול הלפתן,
[או ע"פ איכא דעת בעל הבית], מכל מקום יכול להגביל הברכה שלא
תחול עליו, אך להתבואות שור לא יועיל האי תקנתא. [וכך כתב בבאר שרים
שם. וכתב דלענין פלוגתת הפרי חדש והתבואות שור, נקטו הפוסקים כפרי חדש דהביא בשדי

חמד מערכת ברכות סי' א' אות ד' דהלכה כפרי חדש].

ב. מהני גם לתבואות שור

לכאורה יש לדון דיועיל האי תקנתא גם לתבואות שור, דהרי
בתבואות שור רמי אנפשיה מהא דחזינן בשולחן ערוך (סי' קע"ד סעי' ד')
דנחלקו קמאי אם יין הבדלה פוטר יין שבתוך הסעודה, הלכך מספק
יכוון בהבדלה שלא לפטור היין שבתוך הסעודה. והקשה בתבואות
שור הרי בדעתו לשתות יין בתוך הסעודה והיאך מהני כוונתו. ומיישב
שרק באותה סעודה אינו יכול להגביל ברכתו, משא"כ באופן שמברך
לפני הסעודה ומכוון שלא לפטור מה שבתוך הסעודה.

מעתה הכי נמי בנידון דידן יכול לכוון בברכת הכרפס שהוא לפני
הסעודה, שלא לפטור הלפתן שבתוך הסעודה.

ג. לדון לחלק

אך יש לדון לחלק, דשאני התם דיין דתוך הסעודה הוי יותר מתחלק
מהבדלה. משא"כ כרפס והלפתן בהסעודה אינם כל כך חלוקים. וצריך
עיון.

תו יש לדון לחלק, שהרי רוצה שהכרפס יפטור המרור, הלכך ברכת
הכרפס כבר נכנסה לסעודה, והיאך יוכל לומר שלא תחול על הלפתן.
דדילמא לא יוכל לחלק בתוך הסעודה עצמה, והוא ספק עצום.

אך מכל מקום לעני"ד יש לומר דבאמת יכול להגביל הכרפס שקודם
לסעודה ביחס ללפתן שבתוך הסעודה אע"פ דהכרפס מהני למרור
שבתוך הסעודה. ונפקא מינה במבדיל קודם הסעודה ומכוין שלא
לפטור היין, דמכל מקום יוכל לכוין על מקצת יין שכן יפטור.

ד. הכרפס פוטר הלפתן

בעיקר הנידון אם יכול לאכול הלפתן בליל הסדר בסוף הסעודה,
העירו דודאי יוכל לאכול, דהכרפס יוציאנו אף אם הגדה הוה הפסק,
דהרי הקשו קמאי (מלחמות פסחים כ"ד א' בדפי הרי"ף) הא חזינן דבהתפלל
באמצע האוכל אינו חוזר ומברך ולא אמרינן דהתפילה הוה הפסק,
ותירצו דשאני הגדה בין הכוסות או הגדה בין כרפס למרור דכן הוה
קבוע הסדר, משא"כ תפילה דאינו חייב להתפלל תוך הסעודה.

מעתה בין כרפס להלפתן לא תהא ההגדה הפסק, כיון דהלפתן אינו
קבוע בהסדר.

ולפום סברא זו כוס הראשון יפטור יין דתוך הסעודה, דלגבי זה אין
ההגדה הפסק, ואם כן הכוס הראשון תיפטור בברכת המזון. וצריך
לעיין בזה היטב.

ענף ה' - תשביתו

עשה דוחה לא תעשה ועשה, אך הא קסבר ריב"א (חולין קמ"א א' ד"ה לא)
דאף דאין עשה דוחה לא תעשה ועשה, מכל מקום כשקיים העשה אינו
לוקה על הלא תעשה דהעשה דחאו.

ב. בשרף בשבת, הרי קיימא לן דבשבת יש קם ליה בדרבה מיניה
ואם כן אינו לוקה.

וכי תימא דמשכחת לה בשרף בשבת בלא התראה וכו' יוחנן (כתובות
ל"ה א') דחייבי מלקויות שוגגין חייב מלקות, אך הא חזינן בגמרא (מכות
ס) דבאנוסה לא משכחת לה ביטלו באופן דהרג האשה, משום דאינו
לוקה מכח קם ליה בדרבה מיניה, ותיקשי הא משכחת לה דקטלה
במזיד ולא אתרו ביה למיתה. ובאמת הקשה כן הגרע"א (גליון השי"ס שם).

ג. אך בלאו הכי לא קשיא, דשבת לא משוי מצוה הבאה בעבירה,
דהנה אמרינן במשנה בשבת (ק"ה ב') הקורע בחמתו ובאבלו ועל מתו
אע"פ שמחלל את השבת יצא ידי קריעה. והקשה בירושלמי (שבת פרק
האורג ה"ג) אמאי יצא ידי קריעה הרי הוה מצוה הבאה בעבירה. ותירץ
דשאני קורע בשבת דאין האיסור בחפץ אלא בפעולה, ובכהאי גוונא
לא אמרינן דהוה מצוה הבאה בעבירה. ואם כן הוה הדין נימא הכא.
[ועיין בעונג יום טוב סי' ט' דדן בהאי ירושלמי].

ב. מיעד לפחות מכזית

תו תיקשי דמשכחת לה בעוגה שיש בה כזית ומיעכה לפחות מכזית

ביטול עשה דתשביתו

הנה איתא בגמרא מכות (ט"ז ב') כל מצוות לא תעשה הניתק לעשה
אין לוקין עליה, ורק אם ביטל העשה באופן שכבר אינו יכול לקיים
העשה, לוקין על הלאו.

ואמר ר' יוחנן דלא משכחת לה בלאו הניתק לעשה דיש אפשרות
לבטל העשה וממילא ללקות על הלאו, אלא רק בשילוח הקן באופן
שהרג הצפור, ולמסקנת הגמרא גם בפאה באופן שאכל העיסה.

והנה כתבו תוספות (פסחים כ"ט ב' סד"ה רב אשי) דאין לוקין על לא
תעשה דבל יראה, משום דבל יראה הוה לאו הניתק לעשה דתשביתו,
וכל לאו שניתק לעשה אין לוקין עליו.

ותיקשי דלדעת התוספות הנ"ל דבל יראה חשיבא ניתק לעשה, הא
משכחת לה ביטלו בבל יראה כשהשבת החמץ באופן שאין בזה קיום
מצוה וילקה. ויש לדון דמשכחת לה בכמה גווני:

א. שרף החמץ בשבת

חדא, בשרף בשבת או ביום טוב [אם לא שייך מתוך], דהוה מצוה הבאה
בעבירה. וכך הקשה בעונג יום טוב (סי' ל').

א. הנה בשרף ביום טוב יש לומר דעשה דתשביתו דוחה לא תעשה
דיום טוב ולא לקי, ואע"פ דיום טוב הוה לא תעשה ועשה והרי אין

[עיין מנחות נ"ד א'] דהרי ליכא מצות תשביתו בפחות מכזית.

ולומר דאם מתחילה היה כזית אם כן גם במיעד לפחות מכזית מכל מקום מקיים תשביתו הוא חידושא. [ואולי שייך שיחזור וינפחנה אך בפשוטו לא שייך].

ויש ליישב דיכול לצרף עוד כזית חמץ, ובכזית ורבע יקיים תשביתו גם בהרבע כזית.

אך אכתי תיקשי דמשכחת לה במיעד החמץ ושרפו.

ג. ביער החמץ בלא כונה

תו תיקשי בשרף בכוונה שלא לקיים המצוה, דלכאורה לא קיים מצות תשביתו. וכי תימא דתליא בפלוגתת תנאי אם מצוות צריכות כוונה, אך הרי בכוונה הפכית לכולי עלמא מהני ולא יצא.

ויש לומר דאע"פ שלא יצא בזה ידי חובתו מכל מקום נעשה הכא המצוה. ובזה יש ליישב נמי לענין מצוה הבאה בעבירה. נוצריך לעיין בקונטרס י"ח דבר על תשובת חידושי הרי"ם.

[א"י. יתכן דכוונת רבינו זצ"ל, דהרי כתב בחזון איש (או"ח סי' קי"ח ס"ק ז') דעשה דתשביתו כוללת שתי מצוות, חדא, שיוציא החמץ מרשותו לענין שלא יעבור על בל יראה, כגון להטיל עליו מפולת, ושנית, שחייב לבער האיסור הנאה מן העולם, מעתה יש לבאר דדין הראשון דבעינן להוציא החמץ מרשותו, מהני גם בלא כוונה, דהעיקר שהחמץ אינו ברשותו].

ד. ייחד החמץ לשיבה

תו תיקשי ביחדה לשיבה, וכחא דאיתא (פסחים מ"ה ב') כופת שאור שיחדה לשיבה בטלה, אם כן משכחת לה בחימץ או קנה שאור ואחר כך ייחדה לשיבה דהשתא שוב אינו יכול לקיים עשה דתשביתו.

ויש לומר דיכול לחזור בו מהיחוד ושוב נחשב כחמץ ויקיים תשביתו. אך דן בחזון איש (או"ח סימן קכ"ד לדף מ"ה ב') דביחדה לשיבה פקע שם חמץ, ואם כן כבר אינו יכול לחזור בו ולקיים תשביתו. אלא יש לומר דזה גופא שמייחדה לשיבה חשיבא תשביתו.

ה. קיבל פקדון מנכרי

תו תקשי דמשכחת לה בקיבל פקדון חמץ מנכרי באחריות, שעובר עליו בבל יראה משום דגורם לממון, דאם יחזיר לנכרי ויבטל האחריות הרי ביטל העשה. וכך הקשה בעונג יום טוב (סי' ל').

ויש ליישב דיכול לקחת בחזרה באחריות, אך צריך עיון דיש לומר דהוה כשנה הבאה דלא יועיל לנתק השנה הקודמת. ויש לחלק.

אלא יש ליישב, דזה גופא שמבטל האחריות, בזה משביתו, דהרי עושה שלא יהא חמץ של ישראל.

ו. מכר לנכרי

כעין זה יש להקשות דהא משכחת לה במכר חמץ לאחר זמן איסורו לנכרי, דהרי בכחאי גוונא אינו עובר יותר בבל יראה. (כמבואר במהרי"ז ענין ל' סי' ג'), ועיין ביאור הלכה סי' תמ"ג ע"א דמובא בזה פלוגתת רבנן בתראי).

וכך הקשה בנודע ביהודה (תניינא או"ח סי' צ"א) ותירץ דהא יכול לחזור ולקנותו מהנכרי, ואם אין הנכרי רוצה למכור בחזרה או שאכלו, נמצא

דביטול העשה על ידי הנכרי. [א"י. להני"ל באות הקודמת נימא דזה גופא התשביתו].

ז. זרק מהר גבוה

תו תיקשי דמשכחת לה ביטולו כשהיה בראש הר גבוה בסוף הפסח וזרק החמץ לתחתית ההר ועד אשר יגיע לשם יעבור הפסח. או שזרק המפתח של המקום שהחמץ נמצא.

וצריך לעיין דאולי נימא דלא חשיב ביטולו דהוי רק גרמא שמרחיק החמץ מאליו וכך לא יוכל להגיע אליו.

ח. שרפו לאחר הפסח

הנה יש לדון בעבר על בל יראה, האם תיקן הלאו בהא דישביית בפסח הבא. [כמו כן בהחמץ חצי כזית, ונשאר עד לפסח הבא ואז החמץ זולתו עוד חצי כזית, האם מצטרפין ביחד ללקות משום בל יראה].

ואם נימא דלענין תשביתו מצטרפין מפסח השנה לפסח דשנה הבאה, אם כן הא משכחת לה ביטולו בגוונא שעבר על בלא יראה, ועבר הפסח ושרף החמץ, דלא קיים תשביתו דהרי הוה באמצע השנה, נמצא דביטול העשה בידיים.

אלא שמע מינה דאין פסח אחד מצטרף לחבירו.

אך אכתי תיקשי כעין הני"ל, דהרי משכחת לה גם בפסח אחד, בגוונא שעבר על בל יראה, והיתה שקיעה במקומו ושרף החמץ, ואחר כך המשיך ללכת מערבה ושם רואה השמש ואכתי הוה יום, דאם נימא דבכהאי גוונא חשיבא פסח אחד, הרי ביטול מצות תשביתו דהרי ביער החמץ בזמן דלא היה פסח ולא היה בשריפתו שום קיום מצוה, ואם כן משכחת לה בתשביתו גוונא דביטולו. [ויש ליישב דבצאת הכוכבים לא משכחת לה].

ט. ביטול החמץ ברוב

הקשה הגרע"א (קמא סי' י"ט) הא משכחת לה שמבטל העשה דתשביתו, באופן שביטל החמץ בידיים ברוב היתר, דודאי לא מקיים בזה עשה דתשביתו, דהא החמץ אינו מושבת מהעולם, ומכל מקום אי אפשר לו עוד לקיים העשה, דאף אם ישבית אותו הא משבית דבר המותר, נמצא דביטול העשה בידיים.

אך לכאורה תיקשי, מאי קשיא להגרע"א הא אכתי יכול להוסיף ולהרבות חמץ, ואז שוב עובר על בל יראה ויכול לקיים תשביתו ולנתק הלא תעשה. [נראית בצמח דוד שתמה כן על הגרע"א]. וכי תימא מאין יהא לו חמץ בפסח, אלמנה לא, הא יוכל לאפות קמח ולהחמיצו, דלאו דבל יראה ליתא כיון דדעתו לבערו.

ויש ליישב דברי הגרע"א אם נימא דיש דחוי אצל מצוות, כגון בכסוהו הרוח וחזר ונתגלה, אם כן יש לומר דהכא נמי הוי דחוי. והרי בקדשים דיינינן שבנתבטל ברוב הוה דחוי.

תו יש ליישב דברי הגרע"א, דכוונתו להקשות דיבטלו ברוב ואחר כך ישרפנו, וממילא יש כאן ביטולו דתו לא יוכל להוסיף ולהרבות. ודו"ק.

ענף ו' - הערות קצרות א. חל על הכוס שם טעות

יאכל מצה ויחזור ויברך ברכת המזון עם כוס, דהכוס הראשון ששתה היה בטעות.

ותיקשי דלכאורה לדידן דברכת המזון אינה טעונה כוס אמאי לא נימא דיברך בפעם הב' בלא כוס וכדלעיל.

וצריך לומר דחל על הכוס של הברכת המזון שם טעות, ואם כן יכול לשתות שנית ולא הוה כמוסיף על הכוסות, משא"כ באכל מצה שמורה בסעודה דיש לומר דיצא ידי חובת מצה, לא חל שם טעות, ונהי דמחמירין שיאכל שנית, אי אפשר לבטל הכוס, הלכך ישתה בלא כוס.

ב. מרור או כוס רביעית

המקדש. וצריך עיון אם יש בזה קדימה.

אך לאידך גיסא יש לדון דכוס רביעית עדיפא, שהרי חייב לחזור על הפתחים משום פרסומי ניסא, ולא אשכחן כן במרור.

והרי חזינן דאיכא דין קדימה למצוות שהם משום פרסומי ניסא,

הנה איתא בשולחן ערוך (סי' תע"ז סעי' ב') דאם בירך בורא פרי הגפן על כוס של ברכת המזון, ואחר כך נזכר שלא אכל אפיקומן, יסמוך על המצה שאכל בסעודה, דאם יחזור ויאכל אפיקומן וישתה כוס בברכת המזון הוה מוסיף על הכוסות. [נחזינן דלית ליה תקנתא לשתות שלא בהסיבה, או ליתן למסובין לכל אחד פחות מכשיעור].

אמנם כתב במשנה ברורה (שם סי' י') דלדידן דאין ברכת המזון טעונה כוס, לא יסמוך על מה שאכל בסעודה אלא יחזור ויאכל אפיקומן ויברך בלא כוס.

והנה אמרינן (שולחן ערוך שם) שאם לא אכל בסעודה מצה שמורה כלל,

יש לדון באופן שאין לו אפשרות לקיים גם מרור [דבזמן הזה הוה מדברגן] וגם כוס רביעית, אלא יכול לקיים רק אחד מהם, איזה מהם עדיף:

א. צדדי הספק

הנה לחד גיסא יש לדון דמרור עדיפא דהרי עיקרו דאורייתא בזמן

דחרי בנר חנוכה גם כן חייב לחזור על הפתחים משום פרסומי ניסא, ומשום הכי אמרינן (שבת כ"ג ב') דנר חנוכה וקידוש היום, נר חנוכה עדיף משום פרסומי ניסא. תו חזינן (תשובות באר חיים מרדכי, להגאון רבי חיים מרדכי ראללער אבדק"ק ניאמיץ, ח"א סי' ט"ו) דמגילה דהוה פרסומי ניסא עדיפא על משלוח מנות.

ב. לרדב"ז מרור עדיפא כיון דקדם

אך יש לדון דמרור קודם, לדעת רדב"ז (שו"ת ח"ד סי' י"ג, מובא במשנה ברורה סי' צ' ס"ק כ"ח) דאזלינן בתר החיוב הראשון אף כשהשני חמור, ואדם שהיה חבוב בבית האסורים ולא היה יכול לצאת להתפלל בעשרה ולקיים מצוות, ולא הניחו לו לצאת מבית האסורים רק יום אחד בשנה, אמרינן שיבקש לצאת מיד כדי לקיים המצוה הראשונה שבאה לידו, אם כן הכי נמי דכוותה. [אך צריך עיון אם מוסכם].

ג. חילוק בדעת הרדב"ז

אך יש לומר דלא קאמר רדב"ז אלא באופן דלא הגיע זמן החיוב של

השני משא"כ הכא יש כבר זמן חיוב אלא דיש סדר שתחילה מרור ואחר כך כוס רביעיית.

ויהא נפקא מינה בזה, היכא דיכול עכשיו להתפלל שחרית ביחידות ואז לא יתפלל כלל מוסף, או שימתין ויוכל להתפלל מוסף בציבור, דבפשוטו ימתין למוסף דתפילה בציבור חשיבא, אך להרדב"ז יתפלל תחילה שחרית, אך להחילוק אשר כתבנו דביש סדר לא קאמר הרדב"ז, אם כן יתפלל מוסף בציבור.

ד. ד' כוסות מעכבין זה את זה

הנה אם נימא כמהר"ל (גבורות ד' פרק מ"ט) דד' כוסות מעכבין זה את זה, נמצא דאם יאכל מרור ולא ישתה כוס רביעיית, לא קיים כל ד' כוסות, נמצא דביטל גם כוס הראשונה והשניה, אם כן חשיב דחיוב הכוס קדם למרור.

ועיין ברבינו דוד (פסחים ק"ט ב') דלכאורה משמע כמהר"ל, אך אולי כוונתו דלכתחילה יש לשתות כל הד' כוסות לא רק מפאת כל אחד ואחד.

ג. שנים רצים אחרי המצה

אבידה ויש שנים שיכולים להשיבו, באופן שאם אחד מהם לא ישיבו השני ישיבו, בזה אינו מחוייב לרוץ כדי שהוא יגביה האבידה וישיבו לבעליו, דאם הוא לא יגביה עכ"פ השני יגביה. [א"ה. והיינו דמצות השבת אבידה לא הוה חיובא דרמי אנפשיה, דעיקר המצוה שהאבידה יוחזר לבעליו].

ויש לעיין אם יש עכ"פ ענין שירוך וזוכה בהמצוה, ולכאורה מהך (יומא כ"ב א') דהיו רצים בכבש והראשון היה זוכה בעבודה שמעינן הכי.

ג. דיני קדימה

אם אדם שלישי יכול יתן לאחד מהם המצה, יהא דיני קדימה של כהן קודם ללוי, וכן איש קודם לאשה, אף שאשה מחוייבת במצה מן התורה מהיקישא דחמץ.

הנה יש לדון אם יש לבילל הסדר רק כזית מצה של הפקר ויש שני אנשים שחסר להם מצה.

א. כל אחד חייב לרוץ לתפוס

הנה הדין נותן דכל אחד צריך לרוץ ככל האפשר כדי לתפוס המצה, דהחיוב מצה מוטל על כל אחד.

וגם אם עולה לו ממון כדי לתפוסו, צריך להוציא עד חומש ממון, וכל זה כיון דמצה חיובא דרמי אנפשיה. [א"ה. היינו אע"פ דממה נפשך או הוא או חבירו יקיים המצוה, מכל מקום חייב לרוץ ולתת חומש ממון כדי שהוא יהא זה שיקיים המצוה].

ב. לענין השבת אבידה אינו כן

אמנם לאידך גיסא לענין השבת אבידה אינו כן, דאם יש השבת

ד. לכסות המצות

הטעם שמכסים הפת בשעת קידוש כדי שלא יראה הפת בושתו כיון דאין מקדשין עליו אלא על היין ופת יש לו דין קדימה בשאר מקומות, אם כן יכולים לגלות החלות מיד אחר ברכת בורא פרי הגפן, דרק ברכת בורא פרי הגפן הוי בזיון להחלות אבל לא עצם הקידוש על היין. [אבל לפי טעם השאלות דתייתי סעודה ליקרא דשבתא, אין לגלות הפת עד לאחר הקידוש]. ותיקשי דהבאנו לעיל דבליל הסדר באומרו "לפיכך" אוחז הכוס ומכסה המצות אע"פ דאינו בשעה שמברך בורא פרי הגפן.

וחשבתי לתרץ מפאת שהיין עומד שיברך עליו בורא פרי הגפן. אך אכתי תיקשי משאר דוכתי בהגדה כגון "והיא שעמדה" שהבאנו לעיל שגם כן אוחז הכוס ומכסה המצות.

ואולי שאני בהא דליל הסדר כיון שבסוף יברכו על הכוס בורא פרי הגפן, משא"כ לענין קידוש דאיירי לאחר שכבר בירכו עליו. אך הוא דוחק דהא ההגבה דהשתא אינו לצורך הברכה.

הנה איתא ברמ"א (סי' תע"ג סע' ז') ויהיה הפת מגולה בשעה שאומר ההגדה, אבל כשאומר "לפיכך" אוחז הכוס בידו ואז יכסה הפת. וביאר במגן אברהם (שם ס"ק ל', מובא במשנה ברורה ס"ק ע"ח) דהטעם כדי שלא יראה הפת בושתו, וכמו הא דאיתא לענין קידוש (שו"ע סי' רע"א סע' ט', משנה ברורה שם ס"ק מ"א) דבשעת קידוש צריך שיהא מפה פרוסה על גבי החלות, וטעם אחד הוא כדי שלא יראה הפת בשתו שאין מקדשין עליו אלא על היין והוא יש לו דין קדימה בשאר מקומות.

וכעין זה איתא במשנה ברורה (סי' תע"ג ס"ק ע"ג) בשם השל"ה דגם כשיאמר הפיסקא "והיא שעמדה לאבותינו ולנו" יאחז הכוס בידו ואז יהיה הפת מכוסה כשאוחז הכוס בידו.

והנה יש לדון לענין קידוש, מתי אפשר להסיר המפה מהפת, האם יכול להסירה מיד אחר ברכת בורא פרי הגפן, או דילמא אין להסירה עד לאחר ברכת הקידוש. וכתב במגן אברהם (סי' רע"א ס"ק כ') דלפי

התודה הברכה

לזכות התורם הנכבד נ"י

הרוצה בעילום שמו

שתמיד תורם ומעודד וממריץ להוצאת הגליון מדי שבוע ושבווע.

זכות רבינו הגדול זצוקלה"ה וזכות הרבים יעמדו לו להתברך בכל מילי דמיטב, וישאוב מלא חפניים נחת מכל ילדיו, וימלא ד' כל משאלות לבו לטובה, ויזכה לאושר ועושר ופסה כשר ושמה אכיר

לעילוי נשמת

הגאון הצדיק

ר' שלמה

ב"ר מאיר

אסולין זצ"ל

נלב"ע ז' במר חשוון

תשפ"ד

תנצב"ה

לעילוי נשמת

האברך הרה"ח

ר' יחיאל יהושע

זצ"ל

בן יבלחט"א

יוסף דוד הי"ו

נלב"ע י"ג אב תשפ"ב

תנצב"ה

זאת למודעי הדברים הנדפסים

כאן אינם תמיד בלשונו של רבינו זצ"ל, מפאת שלפעמים דרכו היתה לכתוב בקצרה, ולתועלת המעיינים היה מן הצורך להוסיף תיבות קישור והסבר. הרבה פעמים האריך רבינו בכמה דרכים ואופנים באותו ענין, ולפעמים עשר ידות על הנדפס כאן, ע"כ במקום שהאריך העתקנו רק חלק מהדברים.

לקבל הגליון במייל L5703949@gmail.com